

گونه‌شناسی مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع)
با تأکید بر مطالعات میان‌رشته‌ای علوم انسانی

سید علی اصغر علوی^۱

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۲ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۲۳)

چکیده

حقیقت اهل بیت (علیهم‌السلام) با حقیقت قرآن کریم، متحد است و برای درک حقیقت قرآن و حقیقت اهل بیت (علیهم‌السلام)، جز توجه به وحدت موجود بین آن دو ثقل گرانبها، راهی نیست. این امر درباره وجود مبارک سیدالشهدا (علیه‌السلام) ظهور بیشتری پیدا کرده است که ضرورت بحث از مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (علیه‌السلام) را بیش از پیش آشکار می‌نماید. این مطالعات، عرصه‌های متنوع و اضلاع مختلفی دارد که مقاله حاضر به آن پرداخته است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش اجتهادی (تحلیلی استنباطی)، به تحلیل گونه‌های مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (علیه‌السلام) پرداخته و برای جمع‌آوری اطلاعات، از روش اسنادی بهره‌برده است. در پژوهش حاضر، با عنایت به ضرورت مطالعات تلفیقی حوزه قرآن و امام حسین (علیه‌السلام)، ابتدا به عرصه‌های آن توجه شد و درضمن ده‌دسته، گونه‌های ظهور معارف قرآنی در روایات و سیره سیدالشهدا (علیه‌السلام) از ظاهر به باطن و از مطالعات تک‌ساحتی به چندساحتی مورد توجه قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان داد که می‌توان مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (علیه‌السلام) را به‌عنوان یکی از نمونه‌های برجسته مطالعات علوم انسانی قرآن بنیان، مورد توجه و پژوهش قرار داد.

کلید واژه‌ها: قرآن، امام حسین (علیه‌السلام)، گونه‌شناسی، نظریه‌پردازی، علوم انسانی اسلامی.

۱. طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم و دکتری تخصصی قرآن و علوم گرایش مدیریت جامعه المصطفی العالمیه قم (نویسنده مسئول):
modirekarbala313@chmail.ir

مقدمه

آن گونه که بر اساس حدیث متواتر ثقلین (کلینی، ۱۳۸۸: ۱، ۲۹۴) روشن است، حقیقت اهل بیت علیهم السلام با حقیقت قرآن کریم متحد است و برای درک حقیقت قرآن و حقیقت اهل بیت علیهم السلام، جز توجه به وحدت موجود بین آن دو ثقل گرانبها، راهی نیست. این حقیقت، از احادیثی که برمعیّت قرآن و اهل بیت علیهم السلام دلالت دارد، نیز استفاده می شود (کلینی، ۱۳۸۸: ۱، ۱۹۱). این امر، درباره وجود مبارک سیدالشهدا علیه السلام ظهور بیشتری پیدا کرده است. آن حضرت به عنوان شریک قرآن، در هدایت انسان ها بوده (ابن طاووس، ۱۴۰۹: ۲، ۷۱۲؛ شهید اول، ۱۴۱۰: ۱۴۳) که پیش از آنکه به نطق آید، قرآن را قرائت می کند (کلینی، ۱۳۸۸: ۱، ۳۰۲) و با شهادت ایشان هم، کتاب خدا مهجور واقع شده است (مفید، ۱۴۱۰: ۴۹۰). توجه به این مطالعات، سبب ایجاد شوق بیشتر در تلاوت می شود. عنایت به اینکه این آیه در متن حماسه عاشورا از امام حسین علیه السلام تلاوت شده، یا اینکه این آیه ناظر به ماجرای از ماجراهای شورانگیز عاشوراست، باعث ترغیب و علاقه بیشتر به قرآن خواهد شد. در نتیجه، لذت تلاوت و رغبت بیشتر برای مراحل بعدی انس با قرآن و فهم آن مانند ترجمه، مفاهیم، تدبر و تفسیر را ایجاد می کند. از سویی دیگر، باعث ایجاد درک های بهتر از حرکت عاشورا و توجه به مبانی قرآنی حرکت امام حسین علیه السلام خواهد شد. توضیح آنکه به واسطه این دست مطالعات، فهم عمیق تری از داستان کربلا پیدا می شود. گاهی، امام حسین علیه السلام در متن حرکت خویش، با یک آیه یا یک نماد قرآنی، یک نماد یا مفهوم عمیق را تبیین می نمایند؛ برای نمونه، تلاوت آیات هجرت موسوی (القصص/۲۱) در سوره قصص (نک: مفید، ۱۴۱۳: ۲، ۳۶)، یا اشاره به نماد قرآنی حضرت یحیی (نک: اربلی، ۱۳۸۱: ۲، ۹) از جمله این موارد است.

پیش از ورود به این گونه ها باید دانست، مستندیابی قرآنی فعل امام، روشی است که خود اهل بیت علیهم السلام به آن توجه داده اند و اساساً یک نوع درخواست ضمنی به آن داشته اند که «إِذَا حَدَّثْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَاسْأَلُونِي عَنْ كِتَابِ اللَّهِ» (کلینی، ۱۴۲۶: ۵، ۳۰۰) که هرچه برایتان گفتم از کتاب خدا درباره آن سؤال کنید. در ادامه روایت، حضرت نمونه هایی از این شیوه و سبک را بیان می فرمایند. هرچند، امام حسین علیه السلام عدل و همتای قرآن هستند و

قرآن هم همتای امام حسین (علیه السلام) و به تنهایی در همه مراحل عدل قرآن‌اند: «تنها گروهی که در همه مراحل، عدل قرآن مجید بوده و هستند، اهل بیت (علیهم السلام) اند، و گرنه افتراق مشنوم لازم می‌آید؛ یعنی اگر انسان کامل معصوم در برخی مراتب قرآن کریم نباشد، لازم می‌آید که این دو وزنه وزین، همتای هم نباشند؛ در حالی که طبق بیان قطعی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) این دو ثقل در هیچ مرحله‌ای از هم‌دیگر جدا نخواهند شد.» (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۲۷۹).

نکته مهمی که در مستندیابی فعل امام باید به آن توجه داشت، آن است که وقتی شخصیتی که محور تکامل تاریخ است، به میدان می‌آید و چنین حادثه عظیمی را رقم می‌زند، صحبت درباره آن از افق فهم انسان‌های عادی خارج می‌شود؛ برای همین از ظن خود نمی‌توان به افق‌های عالی پرداخت، بلکه باید با تکیه به قرآن و بیان خود معصومین وارد این گود شد و این فعل عظیم را به قدر طاقت دریافت و آن را تبیین کرد (میرباقری، ۱۴۰۰: ۴۰). کوتاه سخن آنکه، تجلی قرآن در گفتار و رفتار نقش‌آفرینان کربلا، مانند جری و تطبیق در حماسه حسینی، اثربخشی واژگانی امام حسین (علیه السلام) و اصحابشان از قرآن، تفسیر قرآن در حماسه عاشورا و حضور نمادین قرآن در حماسه حسینی، فصول مشبعی از معارف را در خود دارد که شایسته بررسی و تحقیق است.

مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (علیه السلام)، عرصه‌های متنوع و اضلاع مختلفی دارد که در این مجال به فهرستی از آن اشاره و سعی می‌شود در این سیر از ظاهر به باطن و از مطالعات تک‌ساحتی به چندساحتی توجه گردد.

۱. پیشینه پژوهش

درباره پیشینه پژوهش حاضر، می‌توان به تحقیقاتی که به ارتباط میان امام حسین (علیه السلام) و قرآن کریم اختصاص دارد، به شرح زیر اشاره نمود:

جعفرپور، مجید، اشارات قرآنی و سالار شهیدان؛

حسینی پور عزآبادی، سید عباس، نفس آرامش یافته (بررسی آیات پایانی سوره مبارکه فجر)؛

دهشیری، حسن و رحمت جعفری، همگامی امام حسین با قرآن؛

رضایی اصفهانی، محمدعلی، قرآن و امام حسین علیه السلام، امام حسین علیه السلام و قرآن؛
 روضاتی، سید محمدجعفر، کلیدواژه آیات حسینی در قرآن کریم: روشی جدید
 برای حفظ و آموزش آیات حسینی در قرآن؛
 شریعت زاده خراسانی، محمود، الحسین شریک القرآن؛
 طباطبایی، سید محمدعلی، تجلی قرآن در کلام حضرت زینب؛
 قرائتی، محسن، نهضت حسینی در پرتو قرآن (روضه های قرآنی)؛
 کریم پور قراملکی، علی، مشروعیت قیام اباعبدالله از منظر قرآن و حدیث؛
 مطهری محب، حسین، تحلیل استشهدات قرآنی و روایات تفسیری امام حسین علیه السلام؛
 مظفری، محمد، تجلی قرآن در نهضت عاشورا (تفسیر و توضیح عاشورایی ۱۱۵ آیه قرآن)؛
 میرآخوری، قاسم، تفسیر قرآن کریم از امام حسین (اشارات، لطایف و حقایق قرآن)؛
 نورائی، محسن، تجلی قرآن در حماسه عاشورا؛
 اما، تاکنون پژوهشی درباره گونه شناسی این مطالعات صورت نگرفته است.

۲. مفهوم شناسی

۲-۱. گونه شناسی

گونه در لغت، به معنای جنس (ناظم الاطباء، برهان قاطع، السامی فی الاسامی)، نوع
 (منتهی الارب)، قسم، صنف، طور، قاعده، روش، طرز (برهان قاطع، فرهنگ شعوری،
 فرهنگ جهانگیری)، اسلوب (غیاث اللغات، آندراج)، طور (ترجمان القرآن)، شیوه،
 جور، ترتیب، سنخ، راه، طریق (فرهنگ نظام، آندراج) آمده است (دهخدا و معین).
 گونه شناسی، روشی است که برای فهم بهتر پدیده ها به کار می رود. آدمیان از دیرباز برای
 غلبه بر کثرت در عالم عین و راحتی مواجهه با آن، سعی نموده اند تا پدیده ها و مفاهیم
 را براساس تشابهات و تفاوت هایشان طبقه بندی کنند. در اصطلاح، تفکر گونه شناسانه^۱
 یکی از توانمندی های ذهن بشر بعد از مواجهه با پدیده هاست. چنین قوه ای کمک

1. Typological thinking

می‌کند تا انسان، موجودات و مفاهیم را دسته‌بندی نموده و محدودیت و حیرت ذهن خود را در مواجهه با کثرت عالم ماده و معنا سامان دهد (لطیفی، ۱۳۹۷). به نظر می‌رسد در گام نخست، دنیای گسترده علم را تنها با طبقه‌بندی و گونه‌شناسی می‌توان فهم اجمالی نمود (لطیفی، ۱۳۹۷). بر این اساس، شناخت گونه‌ها و سنخ‌های مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع) اهمیت می‌یابد، به‌ویژه این پژوهش که درصدد است این گونه‌شناسی را با تأکید بر مطالعات میان رشته‌ای علوم انسانی بیان نماید.

۳. روش پژوهش

روش مقاله حاضر، اجتهادی (تحلیلی استنباطی) است و برای جمع‌آوری اطلاعات، از شیوه اسنادی کتابخانه‌ای (یادداشت‌برداری به‌صورت تحلیلی توصیفی) با روش اجتهادی بهره می‌برد. تلاش می‌کند براساس روش تحلیلی توصیفی، به گونه‌شناسی مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع) با تأکید بر مطالعات علوم انسانی بپردازد.

۴. تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

۴-۱. جایگاه و منزلت قرآن از منظر امام حسین (ع)

در برخی از روایات، به جایگاه و منزلت قرآن از منظر امام حسین (ع) اشاره شده است. از منظر امام حسین (ع) قرآن، جایگاه و منزلت بسیار رفیعی دارد. شواهد این بیان در گفتار و کردار امام (ع) مشهود است که در این جا به چند نمونه اشاره می‌شود:

الف. ثواب قرائت قرآن

در حدیثی از امام حسین (ع) نقل شده که فرمودند: «مَنْ قَرَأَ آيَةً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّمَا يُكْتَبُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ مِائَةُ حَسَنَةٍ فَإِذَا قَرَأَهَا فِي غَيْرِ صَلَاةٍ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ - عَشْرَ حَسَنَاتٍ - وَإِنْ اسْتَمَعَ الْقُرْآنَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ حَسَنَةً وَإِنْ خَتَمَ الْقُرْآنَ لَيْلًا صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ حَتَّى يُصْبِحَ وَإِنْ خَتَمَهُ نَهَارًا صَلَّتْ عَلَيْهِ الْحَفَظَةُ حَتَّى يُمَسِيَ وَكَانَتْ لَهُ دَعْوَةٌ مُجَابَةٌ وَكَانَ خَيْرًا لَهُ مِمَّا بَيْنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ قُلْتُ هَذَا لِمَنْ

قَرَأَ الْقُرْآنَ فَمَنْ لَمْ يَقْرَأْ قَالَ يَا أَخَا بَنِي أُسْدٍ إِنَّ اللَّهَ جَوَادٌ مَاجِدٌ كَرِيمٌ إِذَا قَرَأَ مَا مَعَهُ أَغْطَاهُ اللَّهُ ذَلِكَ» (کلینی، ۱۴۲۶: ۲، ۶۱۱) «هرکس که در حال ایستاده، در نماز، آیه‌ای از کلام خداوند متعال را تلاوت کند، خداوند در برابر هر حرف یک صد حسنه برایش می‌نویسد و اگر در غیر نماز بخواند، خداوند سبحان در برابر هر حرف، ده حسنه برایش می‌نویسد و اگر به قرآن گوش دهد در برابر هر حرف یک حسنه دارد. اگر در شب، قرآن را ختم نماید، ملائکه تا صبح بر او صلوات و درود می‌فرستند و اگر در روز ختم نماید، ملائکه‌ای که حافظ او هستند تا شب بر او درود خواهند فرستاد، چنین کسی، دعایش مستجاب است و بهتر از آنچه میان آسمان تا زمین است برایش خواهد بود.» راوی گوید: عرض کردم این برای کسی که قرآن بخواند، اما کسی که نخواند چطور؟ فرمود: «ای برادر بنی اسد! خداوند متعال بخشنده و بزرگوار کریم است، اگر هر آنچه را می‌شنود، بخواند، خداوند متعال همان‌طور به او عطا خواهد کرد.»

ب) بزرگداشت معلم قرآن

عبدالرحمن سلمی به یکی از فرزندان امام حسین (ع) سوره‌ای از قرآن را یاد داد. امام (ع) برای آن معلم، هزار دینار هدیه فرستادند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴، ۱۹۱). این رفتار امام حسین (ع)، نشان‌دهنده اهمیت قرآن و تعلیم آن در منظر امام است.

ج) نکوداشت قاری قرآن

اسلم بن عمرو، غلام امام حسین (ع) و قاری قرآن بود که در عاشورا به شهادت رسید (نک: محمدی ری شهری، ۱۳۸۸: ۶، ۴۲۹)، امام حسین (ع) بالای سرش آمدند و گریستند و صورت به صورتش نهادند، وقتی اسلم چشمانش را باز کرد و امام (ع) را در بالای سر خود مشاهده کرد، اشکش جاری شد و لبخندی زد و به شهادت رسید («فجاءه الحسين فبکی و وضع خده علی خده ففتح عینه و راه و فتبسّم ثم صار إلی ربّه»، «ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۴، ۱۰۴؛ شریفی و دیگران، ۱۳۸۳: ۴۵۷). یاران امام حسین (ع) در عاشورا، مراتب مختلفی داشتند؛ امام برخی از آنان را بسیار گرامی می‌داشت؛ به گونه‌ای که بالای سرشان حاضر

می‌شد و صورت به صورتشان می‌گذاشت. چنان‌که این رفتار را با حضرت علی اکبر (علیه السلام) انجام داد و اینکه با اسلم بن عمرو قاری قرآن نیز چنین رفتار نمود، نشان‌دهنده جایگاه قاری قرآن در نظر امام حسین است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۲۴).

۴-۲. نقش قرآن در زندگی امام حسین (علیه السلام)

اینکه نقش قرآن در زندگی امام به چه میزانی بوده، گونه دیگری از مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (علیه السلام) است. امام حسین (علیه السلام) به قرآن اهمیت ویژه‌ای می‌داد و آن را در تمام ابعاد زندگی خویش جاری ساخته بود. در گفتار، رفتار، اخلاق و قیام آن حضرت، نقش قرآن به خوبی قابل مشاهده است که در ادامه نمونه‌هایی بیان می‌شود:

الف) دوست داشتن قرائت قرآن

وقتی شب عاشورا یک‌شب دیگر از دشمنان مهلت خواست، فرمودند: «فَجَاءَ الْعَبَّاسُ إِلَى الْحُسَيْنِ عَ وَ أَخْبَرَهُ بِمَا قَالَ الْقَوْمُ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُؤَخِّرَهُمْ إِلَى غَدٍ وَ تَذْفَعَهُمْ عَنَّا الْعَشِيَّةَ لَعَلَّنَا نُصَلِّيَ لِرَبِّنَا اللَّيْلَةَ وَ نَدْعُوهُ وَ نَسْتَغْفِرُهُ فَهُوَ يَعْلَمُ أَنِّي كُنْتُ قَدْ أَحَبُّ الصَّلَاةَ لَهُ وَ تِلَاوَةَ كِتَابِهِ وَ كَثْرَةَ الدُّعَاءِ وَ الْإِسْتِغْفَارِ» (ابومخنف کوفی، ۱۴۱۷: ۱۹۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴، ۳۹۲). «...خدا می‌داند که من نماز، خواندن قرآن، دعا و استغفار را دوست دارم». نکته درخور توجه آن است که اگر کسی یک‌شب از عمرش باقی‌مانده باشد، تلاش می‌کند در آن شب بهترین اعمال را انجام دهد. امام حسین (علیه السلام) در شب عاشورا قرائت قرآن، نماز و دعا را انتخاب فرمودند که نشان از اهمیت فراوان آن است.

ب) خواندن قرآن با حالت گریان

شخصی در منزلگاه ثعلبیه (که از منازل مسیر مکه تا کربلا است) با امام حسین (علیه السلام) دیدار کرد. او دیدارش را با امام (علیه السلام) این چنین توصیف کرده است: «فَأَتَيْتُهُ فَإِذَا شَيْخٌ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَ الدَّمُوعُ تَسِيلُ عَلَى خَدَّيْهِ وَلَحِيَّتِهِ» (شریفی و دیگران، ۱۳۸۳: ۳۴۷)؛ یعنی نزد مردی که سال رسیده که قرآن می‌خواند، در حالی که اشک از گونه‌ها و محاسنش جاری بود.

(منظور از مرد کهنسال، امام حسین علیه السلام است؛ زیرا در آن واقعه، نزدیک به ۶۰ سال از حیات شریفشان می‌گذشت).

ج) اخلاق قرآنی

۱. انس نقل می‌کند که کنیزی برای امام حسین علیه السلام دسته گلی هدیه آورد. امام حسین علیه السلام او را در راه خدا آزاد کرد. انس گوید: «به حضرت عرض کردم با دسته گل ناچیزی او را آزاد کردی؟» امام علیه السلام فرمود: «این گونه خدا ما را ادب فرموده است که فرمود: «وَ إِذَا خَیْتُمْ بِنَحْوِهِ فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوْهَا»؛ (نساء/ ۸۶) «و هرگاه با زنده‌بادی به شما زنده‌باد گفته شود (و به شما سلام یا اظهار محبت نمایند) پس بهتر از آن، زنده‌باد گویند (و پاسخ بهتری به محبت‌ها دهید) یا (همانند) آن را پاسخ دهید». سپس امام اضافه فرمود: «آزاد کردن آن کنیز از دسته گل بهتر بود» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴، ۱۹۵).

۲. یکی غلامان امام حسین علیه السلام دچار خطا و اشتباهی شد که سزاوار تنبیه و عقوبت بود. حضرت دستور دادند او را تأدیب کنند. آن غلام گفت: «یا مولای «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»؛ ای مولای من خدا در آیه ۱۳۴ سوره آل عمران می‌فرماید: کسانی که از خشم شدید خود را فرو می‌برند.» امام فرمود: «او را رها کنید». غلام گفت: «یا مولای «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»؛ ای مولای من خدا در ادامه آیه فوق می‌فرماید: کسانی که از مردم در می‌گذرند». امام علیه السلام فرمود: «تو را عفو کردم». غلام گفت: «یا مولای «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»؛ ای مولای من! خدا در ادامه آیه فوق می‌فرماید: خدا نیکوکاران را دوست دارد.» حضرت فرمود: «تو در راه خدا آزادی و دو برابر آن چه به تو می‌بخشیدم، برای توست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴، ۱۹۵). کوتاه سخن اینکه، اخلاق امام حسین علیه السلام آینه تمام نمای آیات اخلاقی قرآن بود و آیات قرآن را به‌بهترین و زیباترین شیوه در حیات شریفشان جاری و ساری می‌ساختند و بر اساس آن‌ها عمل می‌فرمودند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۲۶).

۳-۴. خدمات امام حسین علیه السلام به قرآن

بحث خدمات امام حسین علیه السلام به قرآن، فصل مشبعی است؛ زیرا خدمات امام

حسین (ع) درباره قرآن کریم فراوان است و به چند مورد محدود نمی‌شود. این موارد، با بررسی سیره آن حضرت و احادیث و تاریخ روشن می‌شود. برخی از مهم‌ترین این نقش‌ها و خدمات عبارت‌اند از:

الف) بیان مراتب و مراحل فهم قرآن؛

- از امام حسین (ع) نقل شده که درباره مراتب و مراحل فهم قرآن فرموده‌اند:
 قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا «كِتَابُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ عَلَى أَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ عَلَى الْعِبَارَةِ وَالْإِشَارَةِ وَاللَّطَائِفِ وَالْحَقَائِقِ فَالْعِبَارَةُ لِلْعَوَامِّ وَالْإِشَارَةُ لِلْخَوَاصِّ وَاللَّطَائِفُ لِلْأَوْلِيَاءِ وَالْحَقَائِقُ لِلْأَنْبِيَاءِ.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۹، ۲۰؛ شعیری، بی‌تا: ۴۱). «کتاب خدا بر چهار چیز است: عبارت، اشارات، لطایف و حقایق؛ پس عبارت برای عموم مردم است و اشارات برای خواص است و لطایف برای اولیاء است و حقایق برای انبیاء است».
 - و نیز از امام حسین (ع) نقل شده که فرمودند: «الْقُرْآنُ ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ وَبَاطِنُهُ عَمِيقٌ» (شعیری، بی‌تا: ۴۱). قرآن ظاهری زیبا و باطنی عمیق دارد.

از کنار هم قراردادن دو روایت فوق، معانی و مطالب بلندی به دست می‌آید که برای توضیح آن، می‌توان مقاله‌ای مفصل نوشت. ولی در این جا به صورت مختصر به چند نکته اشاره می‌شود:

۱. این دو روایت، به چهار مرتبه قرآن اشاره می‌کند که ظاهر قرآن برای عموم مردم و مراتب بالاتر برای خواص و اولیاء و انبیاء است.
۲. این دو روایت، به باطن قرآن یا حقایق آن اشاره می‌کند که در علم الهی است و فقط برخی افراد به مراتب عالی آن دسترسی پیدا می‌کنند.
۳. این دو روایت، بیان می‌کند که مخاطبان قرآن مراتبی دارند و هر کدام بر اساس استعداد و تلاش خویش از آن بهره می‌برند. عموم مردم فقط از ظاهر قرآن (نگاه به آیات و قرائت آن) بهره می‌برند، اما خواص با دقت در آیات به اشارات دقیق قرآن پی می‌برند که با نگاه سطحی قابل فهم نیست. ولی اولیاء الهی که به تزکیه نفس پرداخته و علاوه بر علم با عمل و معنویت همراه شده‌اند، برخی لطایف آیات را درک می‌کنند

که با علوم معمولی قابل فهم نیست و انبیاء الهی که به علم الهی (لوح محفوظ) متصل هستند، حقایقی را از قرآن درک می‌کنند که در دسترس دیگران نیست.

۴. انسان اگر بخواهد به فهم مراتب عالی قرآن دست یابد، لازم است تلاش علمی کند که از عوام به مرحله خواص برسد و نیز تلاش کند تا به مرتبه اولیاء الهی برسد و تا آنجا برود که پرده‌ها کنار رود و از لطایف و حقایق باطنی قرآن بهره‌مند شود.

۵. هیچ‌کس از قرآن بی‌بهره نمی‌ماند. این دریای عظیم معرفت و معنویت مثل باران رحمت بر بشریت می‌بارد و هرکس در ساحل آن دریای معرفت قرار گیرد به اندازه ظرف خویش از آن سیراب می‌شود، مگر آن‌که ستمکار باشد و در حق آن جفا کند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۲۷). چرا که قرآن می‌فرماید: «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» (اسراء / ۸۲).

ب) بیان روش‌های تفسیر قرآن

امام حسین علیه السلام در برخی تفاسیر قرآن که از ایشان نقل شده است، روش صحیح تفسیر قرآن به قرآن را آموزش داده‌اند و از روش غیر صحیح تفسیر به‌رأی نهی کرده‌اند. از امام باقر علیه السلام نقل شده که اهل بصره نامه‌ای به امام حسین علیه السلام نوشتند و درباره «الصمد» از ایشان پرسش کردند و حضرت در پاسخ نوشتند: «لَا تَتَكَلَّمُوا فِيهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَقَدْ سَمِعْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَقُولُ مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ قَدْ فَسَّرَ الصَّمَدَ فَقَالَ «اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ» ثُمَّ فَسَّرَهُ فَقَالَ «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» لَمْ يَلِدْ لَمْ يَخْرُجْ مِنْهُ شَيْءٌ كَثِيفٌ كَالْوَلَدِ وَسَائِرِ الْأَشْيَاءِ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳، ۲۲۴؛ حویزی، ۱۴۱۵: ۵، ۷۱۱)؛ «در مورد قرآن بدون علم سخن نگویند که از جلد رسول خدا شنیدم که می‌فرمود: «هرکس در مورد قرآن بدون علم سخنی بگوید جایگاهی از آتش برایش فراهم است»؛ و در حقیقت خدای سبحان «صمد» را تفسیر کرده، پس فرموده است: «خدا یکی است. خدا صمد است» سپس آن را تفسیر کرده و فرموده است: «نه می‌زاید نه زاییده شده است و هیچ کس مانند او نیست.» خدا نمی‌زاید؛ یعنی اجسامی مثل فرزند و بقیه چیزها از او خارج نمی‌شود».

تحلیل روایت آنکه، در بخش اول این روایت از روش تفسیر به‌رأی نهی شده که یکی از معانی تفسیر به‌رأی، سخن گفتن بدون علم است؛ یعنی برای تفسیر قرآن ضروری است قرائنی در دست باشد که مفسر بر اساس قرائن علمی به توضیح و تفسیر آیه بپردازد، وگرنه خطر افتادن در تفسیر به‌رأی می‌رود که از گناهان کبیره است (نک: رضایی اصفهانی، ۱۴۲۹: مبحث تفسیر به‌رأی). در بخش دوم روایت، روش صحیح تفسیر قرآن به قرآن را عمل کرده است و آیه «اللَّهُ الصَّمَدُ» را با کمک آیات بعد «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» و «لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» تفسیر فرمود؛ یعنی حضرت در این روایت، به‌نوعی روش صحیح تفسیر را آموزش داده‌اند. خلاصه سخن آنکه، یکی از خدمات اهل بیت (ع) به‌صورت عام و امام حسین (ع) به‌صورت خاص، آموزش روش صحیح تفسیر و نهی از روش‌های انحرافی است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۲۹).

ج) تفسیر آیات قرآن

در این باره، حدود ۲۰ مورد از تفاسیر قرآن از آن حضرت، حکایت شده که در مباحث بعد اشاره می‌شود.

د) عمل به قرآن

زندگی عملی و اخلاقی امام حسین (ع)، تجلی عمل به آیات قرآن بود (که در مباحث قبل به‌نمونه‌هایی از آن اشاره شد) و نیز قیام عاشورا براساس مبانی قرآنی شکل گرفت و نوعی عمل به‌دستورات قرآن بود (که در مباحث بعدی توضیح داده می‌شود). اینک، به‌برخی از کردار امام حسین (ع)، که عمل به قرآن است، اشاره می‌کنیم:

۱. انجام کمال نیکوکاری

حکایت شد که روزی امام حسین (ع) شکر صدقه می‌داد، کسی از آن حضرت علت این کار را پرسید. حضرت فرمود: من شکر را دوست دارم و خداوند می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل عمران / ۹۲).

۲. عفو و گذشت نسبت به دیگران

عصام به مصطلق می‌گوید: وارد مدینه شدم و در آنجا حسین بن علی علیه السلام را دیدم، سیمای خوش و قیافه جذاب او مرا به اعجاب واداشت و کینه‌ای که در سینه خود از پدر او پنهان نموده بودم، حسد مرا بر انگیخت. به‌همین خاطر (و به قصد توهین) به او گفتم: «آیا تو پسر ابوتراب هستی؟»^۱ امام فرمود: بله. در این هنگام من بسیار به او و پدرش ناسزا گفتم. پس از اینکه ناسزاگویی من تمام شد، حضرت نگاهی دلسوزانه و با مهربانی به من کرد و فرمود: «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم، بسم الله الرحمن الرحیم خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ وَ إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوْنَهُمْ فِي الْعِیِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ» (اعراف/ ۱۹۹-۲۰۲)؛ حضرت پس از خواندن این آیه به‌من فرمود: «بر خودت آسان‌گیر، من برای خودم و برای تو از خداوند آمرزش می‌طلبم، اگر از ما کمکی می‌خواهی، تو را کمک خواهیم کرد، و اگر از ما بخششی بخواهی، به تو می‌بخشیم، و اگر از ما راهنمایی می‌خواهی، تو را راهنمایی می‌کنیم.» عصام می‌گوید: به‌خاطر آن بدرفتاری، آثار پشیمانی مرا فرا گرفت. (ولی) حضرت به من فرمود: «لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (یوسف/ ۹۲)؛ (سپس حضرت سؤال کرد) «آیا تو از اهل شام هستی؟» گفتم: بله. فرمود: «این عادتی است که از قبیله اخزم سراغ دارم، خدا ما و شما را نگه دارد! حال، هرنیازی داری و هر مسئله‌ای هست به ما بگو! ان شاء الله مرا در بهترین گمان خود خواهی یافت.» عصام گوید: «از این رفتار بزرگوارانه، آنچنان شرمنده شدم که زمین برایم با تمام گستردگی تنگ آمد و دوست داشتم که مرا در خود فرو ببرد.» سپس آهسته و پنهانی از او دور شدم، در حالی که هیچ‌کس روی زمین از او و پدرش در نزد من محبوب‌تر نبود (شریفی و دیگران، ۱۳۸۳: ۶۱۷-۶۱۸).

۱. ابوتراب لقبی است که پیامبر صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام داد، ولی برخی از معاندان از آن به قصد توهین استفاده می‌کردند.

هـ) مهجوریت‌زدایی از قرآن

پیامبر اسلام از مهجوریت قرآن به‌خدای متعال شکایت می‌کند: «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (فرقان / ۳۰)؛ عصر امام حسین (علیه السلام) با حاکمیت دستگاه بنی‌امیه به‌ویژه یزید، مهجوریت قرآن به‌اوج رسید و به احکام قرآن عمل نمی‌شد و اصولاً، اسلام از مسیر خود منحرف و حکومتی سلطنتی و جاهلی بر مسلمانان حاکم شد. از این جهت بود که امام حسین (علیه السلام) بر اساس مبانی و دستورات قرآنی قیام فرمود تا قرآن را از مهجوریت نجات دهد (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۳۱). در این‌باره در زیارت ناحیه مقدسه، این بیان آمده است که امام حسین (علیه السلام) «پشتوانه» (عمل و تفسیر) قرآن بود: «كُنْتَ لِلرَّسُولِ وَلَدًا وَلِلْقُرْآنِ سَدًّا» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۸، ۲۳۹) و بعد از شهادت آن حضرت، دوباره قرآن مهجور شد و از صحنه سیاسی و اجتماعی و... مسلمانان کنار گذاشته شد: «وَعَادَ كِتَابُ اللَّهِ مَهْجُورًا» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۸، ۲۴۱).

۴-۴. استشادات قرآنی امام حسین (علیه السلام)

تمام حالات و سکنات اهل بیت (علیهم السلام)، بر اساس حقایق قرآنی بوده است و به‌راستی شریک قرآن بوده‌اند (ابن طاووس، ۱۴۰۹: ۲، ۷۱۲؛ شهید اول، ۱۴۱۰: ۱۴۳) تا انسان‌ها را به‌سوی رشد و تعالی راهنمایی و هدایت نمایند. در این میان، استشادات قرآنی از جلوه خاصی برخوردار است. گاهی ایشان در عین القای معرفتی دینی، از قرآن نیز بهره برده‌اند و در کلام خود به‌آیه یا بخشی از آیه، استشهاد نموده‌اند. چنین تعبیر و کلماتی، افزون بر حلاوت و ملاححت کلام معصومان، عطر و بوی قرآن هم دارد. از وجود مبارک امام حسین (علیه السلام) نیز روایاتی وارد شده است که در آن، با استشهاد به‌قرآن در صدد فهماندن بهتر معرفتی از معارف دین به‌مخاطب خود بوده‌اند (مطهری محب، ۱۳۹۱: ۶۹).

امام حسین (علیه السلام) در موارد متعددی در سخنان و رفتار فردی و اجتماعی خود، به‌آیات قرآن استناد یا استشهاد کرده‌اند؛ یعنی برخی اعمال خود را مستند و مستدل به‌آیه‌ای از قرآن کرده یا به‌مناسبت گفتار یا عمل خود یا دیگران آیه‌ای از قرآن را به‌عنوان شاهد ذکر کرده‌اند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۹۱). این کلمات، به‌فراخور شرایط در موقعیت‌های

گوناگونی صادر شده است و می‌توان به اعتبارهای متفاوتی دسته‌بندی و بررسی نمود؛ برای نمونه، استشهادات قرآنی امام حسین علیه السلام پیش از عاشورا و استشهادات قرآنی امام حسین علیه السلام در پرتو کربلا و عاشورا (مطهری محب، ۱۳۹۱: ۶۹). به عنوان یک نمونه، می‌توان به روایتی اشاره کرد که از امام در کودکی درباره بانگ حیوانات سؤال شد و پس از شمردن ۵۱ مورد از حیوانات و معنای آن‌ها، می‌فرمایند: «مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَ لَهُ تَسْبِيحٌ يَحْمَدُ بِهِ رَبَّهُ» (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹: ۲۵۲). خدا هر موجودی را که آفریده، تسبیحی دارد که پروردگار را ستایش می‌کند. در ادامه سخن خود، به این آیه استشهاد کردند که: «...ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبِيحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (الإسراء / ۴۴) همچنین می‌توان به استشهاد به آیه تحت اشاره کرد که پیشتر به آن اشاره شد (نک: مطهری محب، ۱۳۹۱: فصل اول: استشهادات قرآنی امام حسین علیه السلام).

۴-۵. روایات تفسیری امام حسین علیه السلام

خدا، منصب تفسیر و تبیین آیات قرآن را برعهده پیامبر صلی الله علیه و آله نهاده است. پیامبر صلی الله علیه و آله نیز به معرفی اهل بیت علیهم السلام خویش برای این جایگاه و منصب الهی اقدام نموده‌اند. آن حضرات، گاهی به «تبیین مفاد و مراد کلام خدا» پرداخته و گاهی به «مصدق کلام وحی» اشاره و گاهی «تأویل کلام وحی» را برای مخاطبان بیان نموده‌اند. آنچه از امام حسین علیه السلام در حوزه روایات تفسیری روایت شده، نیز همین‌گونه است. بر اساس این روایات، گاهی حضرت با بهره‌گیری از بخش دیگری از کلام وحی، به تفسیر پرداخته‌اند که از آن به «تفسیر قرآن به قرآن» یاد می‌شود و گاهی در تفسیر کلام وحی از حدیث پیامبر صلی الله علیه و آله بهره برده‌اند که از آن به «تفسیر قرآن با روایت» یاد می‌شود و گاهی، بدون اینکه در تفسیر قرآن به صراحت از آیه یا حدیثی بهره بگیرند، به تبیین معنا و مراد کلام وحی پرداخته‌اند و گاهی به مصداق کلام وحی اشاره نموده و گاهی هم به شأن نزول پرداخته و در بخش عمده‌ای نیز تأویل آیات را بیان کرده‌اند (مطهری محب، ۱۳۹۱: ۱۷۹). کتب مختلفی در هریک از این موضوعات به رشته تحریر در آمده است (نک: مطهری محب، ۱۳۹۱: فصل دوم، روایات تفسیری امام حسین علیه السلام؛ میرآخوری، ۱۳۹۴؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: فصل پنجم؛ میرآخوری، ۱۳۹۹).

۴-۶. آیات الحسین

یکی از وسیع‌ترین عرصه‌های مطالعات قرآن و امام حسین (ع)، بحث آیات الحسین است. مطالعاتی که سعی می‌کند هم‌گامی امام حسین (ع) را با قرآن بیان نماید (دهشیری و جعفری، ۱۳۷۷)، یا قرابت و شراکت این دو عرصه را بررسی کند (شریعت‌زاده خراسانی، ۱۳۹۵)، تا مطالعات آیاتی را که به مناسبتی ارتباطی با امام حسین (ع) دارند، جمع و تدوین نموده‌اند (روضاتی، ۱۴۰۰)، یا به‌طور کلی نسبت امام حسین (ع) را در قرآن بیان کرده است (واحدی، ۱۴۱۸). برخی نیز به‌صورت جزئی‌تر و مصداقی‌تر به این موضوع پرداخته‌اند؛ مثل بررسی ذبح عظیم (نادی و مهدوی‌پناه، ۱۴۰۰)، یا آیات پایانی سوره فجر (مزل جابر الاسدی، ۱۴۳۷؛ حسینی‌پور عزآبادی، ۱۳۹۷). برخی نیز بر اساس یک‌سیر تاریخی از قبل تولد، بعد از تولد (در مدینه)، خروج از مدینه و ورود به مکه، در راه کربلا، در کربلا، بعد از شهادت، هنگام ظهور و تا رجعت و قیامت را با تأکید بر اشارت قرآن و امام حسین (ع) بررسی نموده‌اند (جعفرپور، ۱۳۹۱). برخی حتی به بحث مراثی قرآنی نیز از این منظر پرداخته‌اند (قرائتی، ۱۳۹۷؛ جعفرپور، ۱۳۹۱). کوتاه سخن اینکه، در این عرصه، می‌توان بیش از صد آیه را بررسی کرد که ذیل آن‌ها روایاتی درباره ارتباطشان با امام حسین (ع) مطرح شده است. این روایات دلالت‌های مختلفی دارد؛ همچون تفسیر، تأویل، جری و... (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: فصل دوم).

۴-۷. تجلی قرآن در نهضت عاشورا

یکی دیگر از گونه‌های مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع)، جلوه‌هایی است که در آن، امام حسین (ع) و اصحابشان به آیات قرآن متمسک شده‌اند. برخی از پژوهش‌ها، ناظر به تبیین نگاه قرآنی امام حسین (ع) و خانواده و یارانشان در حادثه عاشورا است (مظفری، ۱۳۹۵: ۹). آیاتی که در قیام خونین عاشورا از سوی امام حسین (ع) و همراهانشان، قرائت و تبیین شده را در چهار محور زیر می‌توان بیان کرد:

الف) آیات قرائت‌شده از سوی امام حسین (ع) که مجموعاً ۵۴ آیه است؛ از مدینه تا کربلا، در کربلا، در کوفه و در شام را شامل می‌شود.

ب) آیاتی که از سوی خاندان امام حسین علیه السلام تلاوت شده است که مجموعاً ۴۵ آیه را شامل می‌شود؛ آیات تلاوت شده از سوی امام سجاد، امام باقر، حضرت زینب، ام کلثوم، همسر امام حسین، فاطمه صغری و سایر بستگان امام مانند ابن عباس و محمد حنفیه و...
ج) آیاتی که از سوی شهیدان کربلا و اصحاب حضرت تلاوت شده‌اند؛ مانند حربن یزید ریاحی، حنظل بن اسعد شبامی، مسلم بن عقیل، یزید بن مهاجر کندی ابوالشعثاء، یزید بن ثبیط، یحیی بن سلیم مازنی و... که مجموعاً شامل ۱۲ آیه می‌شود.
د) آیاتی که از سوی سایرین تلاوت شده‌اند؛ مانند ابوبرزه سلمی، احنف بن قیس، اسد بن عبدالله، اسماء بن خارجه و عبیدالله بن حر جعفی، فرشتگان، تا دشمنان حضرت یزید، عبیدالله بن زیاد و شمر بن ذی الجوشن را در برمی‌گیرد و در مجموعاً به ۱۰ آیه می‌رسد (نک: مظفری، ۱۳۹۵؛ جلالوند، ۱۳۸۹؛ سلیمی بنی، ۱۳۹۰).
از منظر دیگری نیز می‌توان این مبحث را مطالعه نمود: «تجلی قرآن در گفتار نقش آفرینان کربلا و تجلی قرآن در رفتار نقش آفرینان کربلا» (نک: نورائی، ۱۳۸۶) یا «تجلی قرآن در ارزشهای حاکم بر قیام عاشورا» (نک: منتظری‌زویه، ۱۳۸۹). برخی از پژوهش‌ها نیز به‌صورت جزئی‌تر، این جلوه‌های قرآنی را بررسی نموده‌اند؛ برای نمونه «بررسی جلوه‌های قرآنی حضرت زینب» (نک: طباطبائی، ۱۳۹۰).

۴-۸. مبانی قرآنی نهضت حسینی و تبیین قیام حضرت بر اساس قرآن

با بررسی سخنان و رفتار امام حسین علیه السلام از مدینه تا کربلا و تحلیل آموزه‌های آن‌ها، روشن می‌شود که قیام حضرت سیدالشهدا علیه السلام در عاشورا براساس معارف قرآن کریم و دستورات حیات‌بخش آن بوده است. بازشناسایی این مبانی، موجب می‌شود که این نهضت، الگویی برای تمام ارادتمندان به قرآن قرار گیرد؛ چرا که امام حسین علیه السلام با حرکت خود، وظیفه قرآنی همه مسلمانان را طول تاریخ مشخص کرده‌اند؛ به این معنا که، هرگاه شرایطی مثل شرایط زمان امام حسین علیه السلام برای هریک از مسلمانان پیدا شد، براساس آن مبانی قرآنی وظیفه دارند راه حسین علیه السلام را بپیمایند. برای همین خود حضرت در تعبیری، صحبت از «مثل خودشان» و «مثل یزید» می‌کنند تا امتداد این

حرکت و تکلیف تاریخ مشخص شود: «مَثَلِي لَأَيُّبَائِي لِمَثَلِهِ» (ابن‌نما حلی، ۱۴۰۶: ۲۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۴، ۳۲۵). به عبارت دیگر، با استنباط مبانی قرآنی نهضت عاشورا، حرکت امام حسین (ع) به حرکت قرآنی تبدیل و الگوی همه مسلمانان می‌شود. مقصود از مبانی قرآنی، پیش‌فرض‌های پذیرفته‌شده و برآمده از معارف و آموزه‌های قرآنی است که زیربنای حرکت و قیام امام حسین (ع) شد و به تعبیری «مستندات قرآنی نهضت عاشورا». این مبانی، شامل دستورات اجتماعی و سیاسی مستقیم الهی در قرآن به همه مسلمانان و همچنین آموزه‌های قرآنی غیرمستقیم است که با استفاده از قاعده جری و تطبیق و بطون قرآن قابل استنباط از بیانات و سیره امام حسین (ع) است؛ بنابراین استنباط مبانی قرآنی از نهضت عاشورا با استفاده از قواعد و روش‌های تفسیری قرآن، مثل قاعده جری و حجّیت ظواهر قرآن و روش تفسیر روایی و اشاری (باطنی) در تفسیر است، اما منابع استنباط مبانی قرآنی نهضت عاشورا عبارت‌اند از:

الف) بیانات و سخنان امام حسین (ع)؛

ب) نامه‌های امام حسین (ع)؛

ج) رفتار امام حسین (ع) (سیره).

یعنی منابع از درون نهضت و مستند به رهبر قیام هستند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۶: ۳۳). به عبارت دیگر، در کنار «آموزه‌های مستقیم قرآنی»، باید از «مبانی حرکت امام حسین (ع)» سراغ گرفت که به صورت غیر مستقیم در مبانی قرآن قابل پیگیری و برداشت و بر اساس مطالعات میان رشته‌ای حوزه قرآن و امام حسین (ع) قابل استخراج است و ضرورت چنین مطالعات و پژوهش‌هایی را برای تحلیل قرآنی حرکت امام می‌طلبد. در این عرصه، نیز پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است؛ برخی به «مبانی قرآنی نهضت حسینی» و نسبت «همتایی قرآن و امام حسین (ع)» و اینکه این دو عدل یکدیگرند، پرداخته‌اند (جوادی آملی، ۱۴۲۸)، برخی با نگاهی قرآنی به نهضت عاشورا پرداخته‌اند (حسن نتاج، ۱۳۹۲)، برخی به بررسی علل و عوامل پیدایش قیام امام حسین (ع) و مبانی نظری آن در قرآن و حدیث پرداخته‌اند (حیدریان، ۱۳۹۴)، برخی با رویکرد مسئله محورتر سراغ این موضوع رفته‌اند و سعی کرده‌اند با یک سؤال و با مدد عنایت به مبانی

حرکت حضرت به آن پاسخ دهند (کریم‌پور قراملکی، ۱۳۹۳). برخی از آثار نیز سعی کرده است با زبانی شیوا و بیانی ساده این نهضت را در پرتو قرآن روایت نماید (قرائتی، ۱۳۹۷).

۴-۹. قرآن و امام حسین (ع) و پدیده‌های حسینی مثل اربعین

شاید بتوان این عرصه را ذیل عرصه هشتم و از فروعات آن دانست. توجه به موضوع قرآن و امام حسین و به‌طور ویژه مبتنی بر مبانی قرآنی و عاشورایی، به موضوعات ملموس حسینی مانند اربعین پرداخته‌اند (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۸).

۴-۱۰. قرآن و امام حسین (ع) و علوم انسانی

مهم‌ترین و در عین حال، مغفول‌ترین عرصه مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع) را باید این عرصه دانست. به‌پشتوانه گونه‌های قبلی به‌ویژه مبانی قرآنی نهضت حسینی، باید به‌سراغ مسائل کلان جامعه رفت و به‌آن پرسش‌ها، پاسخ‌های قرآنی داد. این مطالعات، اگر ناظر به رشته‌ها و نیازها شود و به‌دنبال پاسخ به مسائل اصلی علوم انسانی در محضر قرآن و امام حسین (ع) باشد، اتفاق بسیار مبارک و بزرگی است و امتداد مبانی نظری در عرصه‌های علوم و میدان‌های تمدنی است؛ مانند «بنای قرآن کریم برای رهبریت الهی» (مطالعه موردی امام حسین (ع))، (حسین مکسر، ۱۳۹۸)، «تحلیل قرآنی مدیریت امام حسین (ع) در قیام عاشورا» (علوی، ۱۴۰۳)، یا تحلیل قرآنی تربیت امام حسین (ع) در کربلا و همچنین مسائل سیاسی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... به‌پشتوانه مطالعات قرآن و امام حسین (ع).

در بستر تأمل در دو عرصه قرآن و امام حسین (ع) و رفت و برگشتی که ایجاد می‌شود، فهم‌های زایا و تازه‌ای حاصل خواهد شد که در مطالعات میان رشته‌ای به‌ویژه رشته‌های علوم انسانی، به‌شدت نیازمند است و این دو حوزه سرشار قرآن و امام حسین (ع)، می‌تواند دریچه‌های نویی را برای محققان رشته‌های علوم انسانی بگشاید. از آنجا که امام معصوم الگوی حقیقی بشر و نمونه انسان کامل است، برای رفع هرگونه تشویش و تردید درباره شنیده‌های سیره اهل بیت (ع) و اعتماد بیشتر به‌روشن و منش آن

بزرگواران، لازم است رفتار و کردار امام با آیات وحی تطبیق داده شود تا روشن گردد که روش و راه امام (ع)، روش و راه قرآن است و از رهگذر این گونه پژوهش‌ها، اتحاد حقیقی و حقیقت اتحادی که بین این دو یادگار گرانبهای پیامبر وجود دارد، تبیین شود (طوسی، ۱۴۱۴: ۵۴۸؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۴۱۵؛ شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹: ۲۷، ۳۴)، و راه را بر کج‌اندیشانی که راهبرد اعتقادی خود را در جهت جدایی قرآن و راه قرآن با سیره و راه ائمه ترسیم کردند، سد کند^۱ که تمسک به قرآن بدون ولایت امامان معصوم (ع)، در حقیقت ضلالت از دین الهی است. از سویی، برای دانشمندان دغدغه‌مند عرصه‌های علوم انسانی، که می‌خواهند حرکت علمیشان بر اساس مبانی دینی و مستندات قرآنی و روایی باشد، سیره امام حسین (ع) در مسائل علوم انسانی بسیار الهام‌بخش و اثرگذار خواهد بود. انجام پژوهش‌هایی که به آن‌ها در ذیل هر مسئله علوم انسانی، آیات و سیره مدیریتی حضرت را ارائه نماید، ضروری می‌نماید. در صورت نپرداختن به چنین موضوعاتی در علوم انسانی، دانشمندان برای دریافت پاسخ پرسش‌های علمی خود باید دست به دامان الگوهای غربی شوند که پیش فرض‌های آن، مبتنی بر جهان‌بینی‌های غیرتوحیدی و دانش‌های ذاتاً مسموم است.^۲

نتیجه

الف) توجه به مطالعات حوزه قرآن و امام حسین (ع)، سبب ایجاد علاقه و انگیزه بیشتر به قرآن و تلاوت و انس با آن می‌شود. عنایت به اینکه، این آیه در متن حماسه

۱. روایات دلالت‌کننده بر اینکه امامان معصوم علیهم السلام، مفسران قرآن کریم نیز بوده‌اند، فراوان است؛ مانند روایاتی که خبر می‌دهند، امامان معصوم (ع) در معرفی خویش و بیان اوصاف و شئون خود، دانش تفسیر را از جمله دانش‌هایی که به آنها اعطا شده، ذکر و خود را مترجمان وحی الهی و کسانی که در تفسیر قرآن به آنان اعتماد می‌شود، معرفی کرده‌اند، یا روایات تفسیری نقل شده از آن بزرگواران (نک: بابایی، ۱۳۸۷: ۱، ۵۶).

۲. «اینکه بنده درباره علوم انسانی در دانشگاه‌ها و خطر این دانش‌های ذاتاً مسموم هشدار دادم - هم به دانشگاه‌ها، هم به مسئولان - به‌خاطر همین است. این علوم انسانی‌ای که امروز رایج است، محتوایی دارد که ماهیتاً معارض و مخالف با حرکت اسلامی و نظام اسلامی است؛ متکی بر جهان‌بینی دیگری است؛ حرف دیگری دارد، هدف دیگری دارد. وقتی این‌ها رایج شد، مدیران بر اساس آن‌ها تربیت می‌شوند؛ همین مدیران می‌آیند در رأس دانشگاه، در رأس اقتصاد کشور، در رأس مسائل سیاسی داخلی، خارجی، امنیت، غیره و غیره قرار می‌گیرند.» (خامنه‌ای، بیانات در دیدار طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۲۹ مهر ۱۳۸۹).

عاشورا از سوی امام حسین علیه السلام تلاوت شده یا اینکه، این آیه ناظر به ماجرایی از ماجراهای شورانگیز عاشوراست، باعث ترغیب و علاقه بیشتر به قرآن خواهد شد. در نتیجه، لذت تلاوت و رغبت بیشتر برای مراحل بعدی انس با قرآن و فهم آن، مانند ترجمه، مفاهیم، تدبر و تفسیر را ایجاد می‌کند. از سویی دیگر، باعث ایجاد درک‌های بهتر از حرکت عاشورا و توجه به مبانی قرآنی حرکت امام حسین علیه السلام خواهد شد.

ب) در این مقاله با عنایت به ضرورت مطالعات تلفیقی حوزه قرآن و امام حسین علیه السلام، به عرصه‌های آن در ابتدا توجه شد. مطالعات حوزه قرآن و امام حسین علیه السلام، عرصه‌های متنوع و اضلاع مختلفی دارد که در مقاله در ضمن ده‌دسته، گونه‌های ظهور معارف قرآنی در روایات و سیره سیدالشهدا علیه السلام از ظاهر به باطن و از مطالعات تک‌ساحتی به چندساحتی مورد توجه قرار گرفت:

۱. جایگاه قرآن از منظر امام حسین علیه السلام؛
۲. نقش قرآن در زندگی امام حسین علیه السلام؛
۳. خدمات امام حسین علیه السلام به قرآن؛
۴. استشهدات قرآنی امام حسین علیه السلام؛
۵. روایات تفسیری امام حسین علیه السلام؛
۶. آیات الحسین؛
۷. تجلی قرآن در نهضت عاشورا؛
۸. مبانی قرآنی نهضت حسینی و تبیین قیام حضرت براساس قرآن؛
۹. قرآن و امام حسین علیه السلام و پدیده‌های حسینی مثل اربعین؛
۱۰. قرآن و امام حسین علیه السلام و علوم انسانی.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶ ش)، *الأمالی (للصدوق)*، تهران، کتابچی.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی (۱۳۷۹ ق)، *مناقب آل أبي طالب علیهم السلام*، قم، علامه.

- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹ ق)، إقبال الأعمال (ط- القديمة)، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
- ابن نما حلی، جعفر بن محمد (۱۴۰۶ ق)، مثير الاحزان، قم، مدرسه امام مهدی.
- ابومخنف کوفی، لوط بن یحیی (۱۴۱۷ ق)، وقعة الطف، تحقیق و تصحیح محمدهادی یوسفی غروی، قم، جامعه مدرسین.
- اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ ق)، كشف الغمة فی معرفة الأئمة (ط- القديمة)، محقق و مصحح هاشم رسولی محلاتی، تبریز، بنی‌هاشمی.
- بابایی، علی اکبر (۱۳۸۷ ش)، تاریخ تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- جعفرپور، مجید (۱۳۹۱ ش)، اشارات قرآنی و سالار شهیدان، قم، بیت الاحزان.
- جلالوند، عبدالحسین (۱۳۸۹ ش)، «تجلی آموزه‌ها قرآن در سیره امام حسین علیه السلام با تاکید بر واقعه عاشورا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات دانشگاه بین‌المللی امام خمینی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۴۲۸ ق)، مبانی قرآنی نهضت حسینی.
- _____ (۱۳۸۹ ش)، همتایی قرآن و اهل بیت، تحقیق سیدمحمود صادقی، قم، اسرا.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق)، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل‌البیت علیه السلام.
- حسن‌نجاج، رضا (۱۳۹۲ ش)، «نگاهی قرآنی به نهضت عاشورا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث.
- حسین مکسر، خضر (۱۳۹۸ ش)، «بنای قرآن کریم برای رهبریت الهی (مطالعه موردی امام حسین علیه السلام)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مؤسسه آموزش عالی علوم و معارف جامعه المصطفی العالمیه.
- حسینی‌پور عزآبادی، سیدعباس (۱۳۹۷)، نفس آرامش یافته (بررسی آیات پایانی سوره مبارکه فجر)، یزد، شهید علم.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵ ق)، تفسیر نور الثقلین، تحقیق و تصحیح هاشم رسولی، قم، اسماعیلیان.
- حیدریان، حبیب (۱۳۹۴ ش)، «بررسی علل و عوامل پیدایش قیام امام حسین علیه السلام و مبانی نظری آن در قرآن و حدیث»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی مؤسسه آموزش عالی باختر ایلام.
- دهشیری، حسن و رحمت جعفری (۱۳۷۷ ش)، همگامی امام حسین با قرآن، اصفهان، مولفین.

- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۹۶ ش)، قرآن و امام حسین علیه السلام، امام حسین علیه السلام و قرآن، قم، دارالمبلغین.
- _____ (۱۳۹۸ ش)، مبانی قرآنی راهپیمایی اربعین حسینی، بی جا.
- _____ (۱۴۲۹ ق)، منطق تفسیر قرآن (۲)، قم، جامعه المصطفی العالمیه.
- روضاتی، سیدمحمدجعفر (۱۴۰۰ ش)، کلیدواژه آیات حسینی در قرآن کریم: روشی جدید برای حفظ و آموزش آیات حسینی در قرآن، مشهد، اعتقاد ما.
- سلیمی بنی، سمیه (۱۳۹۰ ش)، «تجلی قرآن در رفتار و گفتار امام حسین علیه السلام»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه معارف قرآن و عترت.
- شریعت زاده خراسانی، محمود (۱۳۹۵ ش)، الحسین شریک القرآن، قم، خادم الرضاء.
- شعیری، محمدبن محمد (بی تا)، جامع الأخبار (لشعیری)، نجف، مطبعة حیدریه.
- شوشتري، جعفر (۱۳۸۷ ش)، الخصائص الحسينیه، (امام حسین اینگونه بود)، ترجمه صادق حسن زاده، قم، آل علی.
- شهید اول، محمدبن مکی (۱۴۱۰ ق)، المزار، محقق و مصحح محمدباقر موحد ابطحی اصفهانی، قم، مدرسه امام مهدی علیه السلام.
- طباطبایی، سید محمدعلی (۱۳۹۰ ش)، تجلی قرآن در کلام حضرت زینب، قم، نشر ادیان.
- طوسی، محمدبن الحسن (۱۴۱۴ ق)، الأمالی، قم، دار الثقافة.
- علوی، سیدعلی اصغر (۱۴۰۳ ش)، «تحلیل قرآنی مدیریت امام حسین در قیام عاشورا»، رساله دکتری، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی العالمیه.
- قرائتی، محسن (۱۳۹۷ ش)، نهضت حسینی در پرتو قرآن (روضه های قرآنی)، تهران، مؤسسه فرهنگی درسهایی از قرآن.
- قطب الدین راوندی، سعیدبن هبه الله (۱۴۰۹ ق)، الخرائج و الجرائح، تحقیق و تصحیح مؤسسه الإمام المهدی علیه السلام، قم، مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- کریم پور قراملکی، علی (۱۳۹۳ ش)، مشروعیت قیام اباعبدالله از منظر قرآن و حدیث، قم، ادباء.
- کلینی، ابی جعفر محمدبن یعقوب (۱۴۲۶ ق)، اصول الکافی، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- گروه حدیث پژوهشکده باقر العلوم، شریفی، محمود و دیگران (۱۳۸۳ ش)، فرهنگ جامع سخنان امام حسین ترجمه همراه متن عربی موسوعه کلمات الامام الحسین، ترجمه علی مویدی، قم، نشر معروف.

- لطیفی، میثم (۱۳۹۷ ش)، «روش‌شناسی گونه‌شناسانه: رهنمونی بر نظریه‌پردازی در دانش مدیریت»، مطالعات مدیریت دولتی، دوره اول، شماره ۲، صص ۲۵-۵۲.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق)، بحارالانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۸ ش)، دانشنامه امام حسین علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ، قم، دارالحديث.
- مزعل جابر الاسدی، کاظم (۱۴۳۷ ق)، الحسين القربان الذی نعاہ الانجیل، کربلا، موسسه وارث الانبیا.
- مطهری محب، حسین (۱۳۹۱ ش)، تحلیل استشهدات قرآنی و روایات تفسیری امام حسین علیه السلام، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- مظفری، محمد (۱۳۹۵ ش)، تجلی قرآن در نهضت عاشورا (تفسیر و توضیح عاشورایی ۱۱۵ آیه قرآن)، قم، نسیم کوثر.
- مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ ق)، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، به تحقیق و تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیه السلام، قم، کنگره شیخ مفید.
- منتظری‌زیوه، بلال (۱۳۸۹ ش)، «تجلی قرآن در ارزشهای حاکم بر قیام عاشورا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اصول دین تهران.
- میرآخوری، قاسم (۱۳۹۴ ش)، تفسیر قرآن کریم از امام حسین (اشارات، لطایف و حقایق قرآن)، تهران، هزار آفتاب.
- _____ (۱۳۹۹ ش)، لطایف و حقایق قرآن در کلام امام حسین، تهران، بذرافشان.
- میرباقری، سید محمد مهدی (۱۴۰۰ ش)، نفس مطمئنه، به کوشش محمدرضا ترابی، قم، تمدن نوین.
- نادى، محسن و مهدی مهدوی‌پناه (۱۴۰۰ ش)، ذبح عظیم از منظر قرآن و روایات، تهران، نوشتن‌اخت.
- نورائی، محسن (۱۳۸۶ ش)، تجلی قرآن در حماسه عاشورا، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- واحدی، سید محمد (۱۴۱۸ ق)، الحسين فی القرآن (تأویل آیات القرآن فی سیدالشهدا)، مشهد، لاهیجی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی